
УДК 629.735+533.65

Яковлев Руслан Петрович

директор Кременчуцького льотного коледжу Харківського національного університету внутрішніх справ, м. Кременчук, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8009-5254>

МЕТОД ОПТИМІЗАЦІЇ ВЕРТИКАЛЬНОГО ЗЛІТУ ВЕРТОЛЬОТУ

Оптимізація зльоту і посадки вертольотів є актуальним науково-практичним завданням у галузі авіаційного транспорту. У роботі Ф. Шмітца

(F. H. Schmitz) [1] виконано оптимізацію зльоту важко навантаженого вертольоту у двомірній постановці. Моделювання динаміки вертольоту руху методом балансу потужностей із заданим горизонтальним зміщенням за допомогою модифікованого методу проєкції градієнта (MGRA) надало можливість максимізувати висоту підйому. У роботі Т. Сербе і Дж. Рейчерта (T. Cerbe, G. Reichert) [2] оптимізовано зліт «по-літаковому» і посадку вертольоту з використанням методу балансу потужностей та попередньо розраховано сітки потрібних потужностей. У роботі Ю. Окуно і К. Ковачі (Y. Okuno, K. Kawachi) [3] здійснено оптимізацію зльоту і посадки в разі відмови одного з двигунів вертольоту у двомірній постановці за допомогою нелінійної теорії оптимального управління, досягаючи мінімальної вертикальної швидкості посадки. У роботі «Оптимальна робота вертикального зльоту та посадки вертольоту за однієї несправності двигуна» [4] вирішується аналогічне завдання за допомогою методу послідовного відновлення градієнта (SGRA), при цьому цільова функція залежить від відстані між точками зльоту і посадки. Автори роботи «Управління польотом вертольоту з нечіткою логікою та генетичними алгоритмами» [5] розробляють нечіткий контролер для управління різними маневрами одногвинтового вертольоту. Оптимальні значення параметрів контролера розраховувалися у цій роботі за допомогою генетичного алгоритму [6]. У роботі «Оптимізація критичних траєкторій руху роторних транспортних засобів» [7] розроблено методіку оптимізації зльоту і посадки, що ґрунтується на дискретизації завдання методом кінцевих елементів, при цьому мінімізується цільова функція, що залежить від просадки вертольоту у процесі розгону і загального кроку (ЗК) несучого гвинта (НГ). У роботі «Математичне моделювання оптимального керованого польоту вертольоту на вертикальних режимах» [8] пропонується оптимізація вертикального зльоту і посадки прямим методом наближеної оптимізації, при цьому цільова функція, що мінімізується, залежить не лише від координати і швидкості вертольоту, але і від часу, витраченого на виконання маневру.

Отже, дослідження методів і методик оптимізації суворо вертикальних режимів польоту вертольоту у літературі репрезентовано недостатньо, незважаючи на те, що практично будь-яке польотне завдання передбачає наявність двох вертикальних режимів польоту – зльоту і посадки.

З вищевикладеного випливає необхідність створення математичної моделі вертикального зльоту вертольоту у довільних експлуатаційних умовах (тобто коли можуть варіюватися маса вертольоту, висота площадки, температура зовнішнього повітря тощо).

На математичну модель мають бути накладені такі обмеження:

– кінцева висота польоту вертольоту не може бути більшою за його статичну стелю за заданих експлуатаційних умов;

– з метою прискорення виконання зльоту темп зміни ЗК має бути максимальним і при цьому має забезпечувати сталість частоти обертання НГ.

Під час створення математичної моделі зроблено такі припущення:

– рух вертольоту навколо центра мас паридується льотчиком, отже, завдання зводиться до вивчення руху центру мас;

- маса вертольоту не змінюється у процесі зльоту;
- у початковий момент часу значення ЗК НГ менше злітної, а вертоліт перебуває у стані спокою на поверхні землі;
- зліт виконується у штильових умовах;
- частота обертання НГ є постійною.

Задача розв’язується в одновимірній постановці, тобто досліджується рух вертольоту вздовж нерухомої, пов’язаної з землею, вертикальної осі y (початок координат розташовується у точці, що відповідає нульовій барометричній висоті). Диференціальне рівняння руху вертольоту має такий вигляд:

$$\ddot{y} = \begin{cases} 0, & t < \tau \\ \frac{T - Q}{m}, & t > \tau \end{cases}; \quad (1)$$

де T – сила тяги НГ; $Q = Q(\dot{y})$ – сила лобового опору планера; m – маса вертольоту; g – прискорення вільного падіння; τ – час відриву вертольоту від площадки, що характеризується виразом $T = mg$.

Для визначення значення сили тяги НГ використовувалася відома квазістаціонарна постановка, за якої

$$T = K C_t F \rho \frac{(\omega R)^2}{2}; \quad (2)$$

де F – площа НГ, що обмітається; $\rho = \rho(y)$ – густина повітря; ω – кутова швидкість НГ; R – радіус НГ. Коефіцієнт тяги НГ C_t у (2) є функцією ЗК НГ. Залежність $C_t(\varphi)$ є наближеною до лінійної (рис. 1, *a*) і зазвичай знаходиться з натурного експерименту. Коефіцієнт K , що входить у друге рівняння (2), враховує вплив «повітряної подушки», що дає додатковий приріст тяги у безпосередній близькості від поверхні землі. Значення коефіцієнта K залежить від відстані від землі до коліс і діаметра НГ вертольоту (рис. 1, *б*) [9–11].

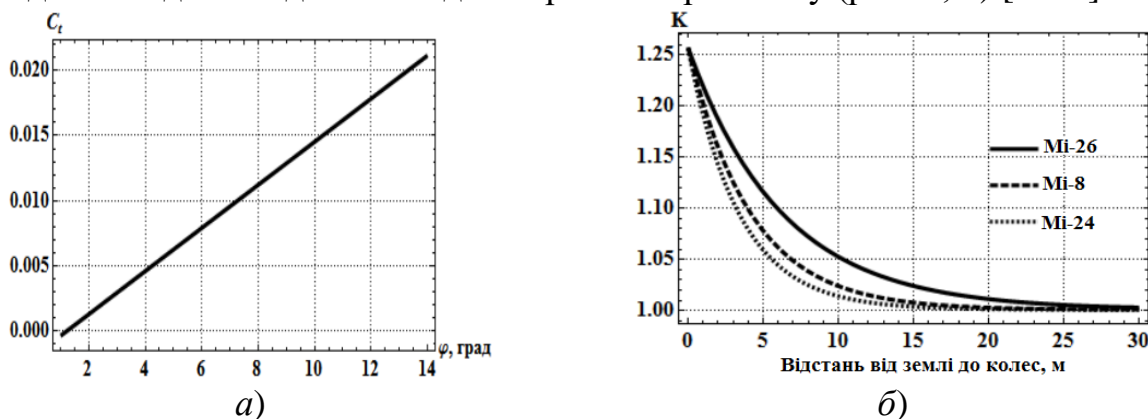

Рисунок 1 – Емпіричні залежності: *a* – емпірична залежність між коефіцієнтом тяги і ЗК НГ вертольоту Мі-8МТ; *б* – графік визначення емпіричного коефіцієнта впливу «повітряної подушки» для різних типів вертольотів [9–11]

Сила тяги НГ залежить не лише від координати, а й від вертикальної швидкості вертольоту, що пояснюється аеродинамічним демпфуванням, обумовленим зміною умов обтікання елементів лопатей. Цю зміну можна кількісно охарактеризувати збільшенням ЗК НГ (позитивним під час посадки і

негативним під час зльоту):

$$\Delta\varphi = \operatorname{arctg} \frac{\dot{y}}{\omega r_{0,7}} \approx \frac{\dot{y}}{\omega r_{0,7}}; \quad (3)$$

де $r_{0,7}$ – радіус характерного перетину лопаті.

З огляду на зазначені залежності, а також на той факт, що ЗК НГ є деякою функцією часу, що характеризує управління, отримуємо остаточний вираз для сили тяги НГ:

$$T = T(y, \dot{y}, t) = K(y) C_t(\varphi(t) + \Delta\varphi(\dot{y})) F \rho(y) \frac{(\omega R)^2}{2}. \quad (4)$$

Граничне значення сили тяги, яке може бути реалізовано на конкретному вертольоті у заданих експлуатаційних умовах, з урахуванням цих умов, а також умов, пов'язаних із зносом лопаток турбокомпресора й індивідуальних можливостей вертольоту, дає змогу визначити метод енергій [12], з якого можна знайти максимально можливе нормальне швидкісне перевантаження:

$$n_y^{\max} = f(t^o, m, y); \quad (5)$$

де t^o – температура зовнішнього повітря.

Далі легко знайти шукане граничне значення тяги НГ згідно з визначенням перевантаження:

$$T_{\max} = m \cdot g \cdot n_y^{\max}; \quad (6)$$

після чого можна визначити злітне значення ЗК НГ $\varphi_{\max}$ із (2) з урахуванням залежності $C_t(\varphi)$.

Наразі існує багато законів управління $\varphi(t)$, що надають можливість реалізувати вертикальний зліт. У цій роботі досліджується закон, який може бути заданий наступною залежністю темпу зміни ЗК від часу:

$$\varphi(t) = \begin{cases} k, t \in [0, t_1) \\ 0, t \in [t_1, t_2) \\ -k, t \in [t_2, t_3); \\ k, t \in [t_3, t_4) \\ 0, t \geq t_4 \end{cases}; \quad (7)$$

де t – час, с; t_i – деяке значення часу, $t_1 > 0$, $t_{i+1} > t_i$, k – максимальний темп зміни ЗК, %/с. Для вертольоту Мі-8МТ параметр k можна взяти рівним 5 %/с.

Використовуються також такі граничні умови: $\varphi(0) = \varphi_0$, $\varphi(t_1) = \varphi_{\max}$, $\varphi(t_4) = \varphi_{\text{hover}}$, $\dot{y}(0) = y$, де φ_0 – задане початкове значення ЗК; $\varphi_{\max}$ – максимально можливе значення ЗК НГ для цих експлуатаційних умов, яке можна знайти з методу енергій; φ_{hover} – значення ЗК НГ, що забезпечує висіння поза зоною впливу «повітряної подушки» ($K = 1$), яке можна визначити із формули (2) з урахуванням залежності $C_t(\varphi)$, підставивши замість сили тяги НГ вагу вертольоту. Уведемо нові параметри $\Delta t_{12} = t_2 - t_1$ і $\Delta t_{23} = t_3 - t_2$, що визначають,

відповідно, час утримання постійного значення ЗК НГ і час, протягом якого здійснюється його зменшення з метою гасіння вертикальної швидкості.

Оскільки параметри k , φ_0 , $\varphi_{\max}$ і φ_{hover} відомі, можна виразити значення t_1 і

$$t_4: t_1 = \frac{\varphi_{\max} - \varphi_0}{k}; t_4 = t_1 + \Delta t_{12} + \Delta t_{23} + \frac{\varphi_{\text{hover}} - \varphi_{\max} + k\Delta t_{23}}{k}.$$

Отже, в разі використання пропонованого закону для вертикального зльоту в описі управління присутні два невідомих параметра – Δt_{12} і Δt_{23} .

Оскільки диференціальне рівняння руху вертольоту (1) може бути розв'язано тільки чисельно, для оптимізації потрібен чисельний метод, що дозволяє отримати наближений розв'язок задачі у вигляді набору параметрів Δt_{12} і Δt_{23} , що відповідають вертикальному зльоту, найбільш близькому до оптимального. У цій роботі використовується генетичний алгоритм [6], за допомогою якого виконується випадкове генерування, комбінування і мутація вихідних параметрів для заданої кількості поколінь. Комбінування і мутація вихідних параметрів з урахуванням накладених обмежень здійснюються за допомогою методу, запропонованого Дебом [13]. У кожному поколінні відбираються найкращі рішення, що характеризуються мінімальними значеннями цільової функції, яка має такий вигляд:

$$F = A_1 t_4 + A_2 |\ddot{y}(t_4)| + A_3 |\dot{y}(t_4)| + A_4 |Y - y(t_4)|; \quad (8),$$

де Y – необхідне значення барометричної висоти; A_i – постійні коефіцієнти, що підбираються дослідним шляхом.

Усі подальші розрахунки виконуються з використанням значень $A_1 = 2$, $A_2 = A_4 = 4$, $A_3 = 6$, що надало можливість мінімізувати час виконання вертикального зльоту, забезпечивши при цьому значно менші порівняно з похибками вимірювань відхилення прискорення, швидкості та координати від необхідних значень.

На рис. 2, а–в показано результати оптимізації вертикального зльоту вертольоту для трьох значень маси: 10 000, 11 100 і 12 000 кг [14] (параметри, що оптимізуються – φ , $\dot{y}$, y). Видно, що час утримання постійного значення ЗК (отже, і час виконання вертикального зльоту) очікувано зростає із збільшенням маси вертольоту.

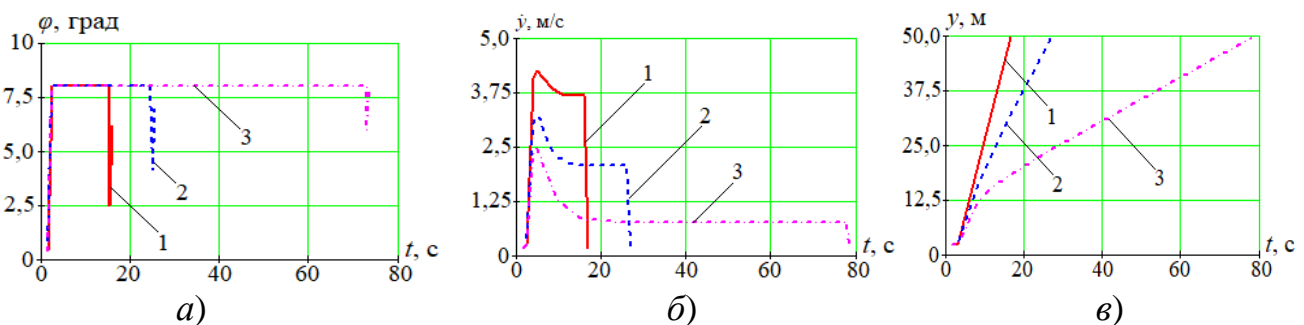

Рисунок 2 – Результати оптимізації вертикального зльоту вертольоту:

а – параметр φ , б – параметр $\dot{y}$, в – параметр y ; 1 – маса 10 000 кг, 2 – маса 11 100 кг, 3 – маса 12 000 кг

Крім того, для маси 12 000 кг особливо помітно вплив «повітряної подушки», що дає значний приріст вертикальної швидкості на початковому етапі.

Список літератури

1. Schmitz F. H. Optimal Takeoff Trajectories of a Heavily Loaded Helicopter. *Journal of Aircraft*. 1971. Vol. 8, Issю 9. Pp. 717–723.
2. Cerbe T., Reichert G. Optimization of helicopter takeoff and landing. *Journal of Aircraft*. 1989. Vol. 26, Iss. 10. Pp. 925–931.
3. Okuno Y., Kawachi K. Optimal Takeoff of a Helicopter for Category A V/STOL Operations. *Journal of Aircraft*. 1993. Vol. 30, Iss. 2. Pp. 235–240.
4. Zhao Y., Jhemi A. A., Chen R.T.N. Optimal Vertical Takeoff and Landing Helicopter Operation in One Engine Failure. *Journal of Aircraft*. 1996. Vol. 33, Iss. 2. Pp. 337–346.
5. Phillips C., Karr C., Walker G. Helicopter Flight Control with Fuzzy Logic and Genetic Algorithms. *Engineering Applications of Artificial Intelligence*. 1996. Vol. 9, Iss. 2. Pp. 175–184.
6. Goldberg D. E. Genetic Algorithms in Search, Optimization and Machine Learning. Boston : Addison-Wesley Publishing Company, 1989. 432 p.
7. Bottasso C. L., Croce A., Leonello D., Riviello L. Optimization of critical trajectories for rotorcraft vehicles. *Journal of the American Helicopter Society*. 2005. Vol. 50, Iss. 2. Pp. 165–177.
8. Аузяк А. Г., Будин В. И., Дрёмов Ф. В. Математическое моделирование оптимального управляемого полёта вертолёта на вертикальных режимах. *Известия высших учебных заведений. Авиационная техника*. 2010. № 1. С. 19–23.
9. Инструкция экипажу вертолёта Ми-8МТ. Книга 1. М. : Воениздат, 1982. 440 с.
10. Инструкция экипажу вертолёта Ми-24В. Книга 1. М. : Воениздат, 1987. 311 с.
11. Руководство по лётной эксплуатации вертолёта Ми-26Т. Книга 1. М. : М-во гражданской авиации СССР, 1988. 402 с.
12. Михайлов С. А., Онушкин А. Ю. Метод энергий в вопросе расчёта манёвренных возможностей вертолёта с учётом конкретных эксплуатационных условий. *Известия высших учебных заведений. Авиационная техника*. 2007. № 2. С. 7–11.
13. Deb K. An efficient constraint handling method for genetic algorithms. *Computer Methods in Applied mechanics and engineering*. 2000. Vol. 186, Iss. 2–4. Pp. 311–338.
14. Онушкин Ю. П., Сизов Д. А., Полуяхтов В. А., Островой А. В. Математическая модель и оптимизация вертикального взлёта вертолёта с учётом эксплуатационных условий и аэродинамического демпфирования. *Вестник Самарского университета. Аэрокосмическая техника, технологии и машиностроение*. 2017. Т. 16, № 3. С. 94–103.